

De verkiezing van de zeventig oudsten door Mozes

Jacob de Wit (1695-1754)

Gemeentearchief Amsterdam
Amsterdam

1739. Aquarel, over een voortekening in grafiet en met kwadratuur in grafiet, 306 x 672 mm

Gesigneerd verso (eigenhandig): *JdWit/invt./1739*

Herkomst: particuliere collectie, België

Het Gemeentearchief Amsterdam kreeg onlangs, door bemiddeling van het Rijksprentenkabinet, uit particulier bezit een bijzondere aquarel van Jacob de Wit (1695-1754) aangeboden. Met steun van de Vereniging Rembrandt kon deze worden verworven. Het betreft een eigenhandige natekening van het grote schilderij *De verkiezing*

van de zeventig oudsten door Mozes (5,20 x 12,55 meter), dat De Wit tussen november 1735 en oktober 1737 in opdracht van het stadsbestuur voor het toenmalige Stadhuis op de Dam heeft vervaardigd. Bij de koop zijn ook twee studies van handen voor dit schilderij ingegrepen.

Het Gemeentearchief bezat al ruim twintig werken op papier van Jacob de Wit. Deze hebben alle betrekking op diens grote oeuvre aan schoorsteenstukken, wanddecoraties, plafondschilderingen en altaarstukken in Amsterdamse woonhuizen en kerken. Vrijwel alle tekeningen zijn kleinschalige voorstudies, al dan niet in kleur, met voorstellingen van seizoenen, klassieke goden, allegorieën en veel religieuze onderwerpen van duidelijk rooms-katholieke signatuur. Ook een voorbeeld van het kopiëren door De Wit van eigenhandig werk was al in de collectie aanwezig: in 1994 kon op een veiling in Londen een gekleurde natekening uit 1741 worden verworven van het in 1732 geschilderde Annunciatiealtaarstuk voor de Amsterdamse Mozes en Aäronkerk.

DOCUMENTAIRE EN ARTISTIEKE WAARDE Verzamelen betekent voor de Historisch-topografische atlas van het Amsterdamse Gemeentearchief altijd het volgen van een 'tweesporenbeleid'. Voorop staat het documenteren van de stad in al haar aspecten. Naast afbeeldingen van het dagelijks leven, van belangrijke gebeurtenissen en van minder of meer bekende persoonlijkheden, is het vooral de topografie van Amsterdam in de ruimste zin die de kern vormt van de verzamelingen. En onder topografie vallen niet alleen afbeeldingen van openbare ruimten en buitenkanten van gebouwen, maar ook van interieurs. De aanwezige tekeningen van De Wit geven informatie over de interieurafwerking van diverse grachtenpanden en kerken. Mede doordat de uitgevoerde schilderingen vaak niet meer *in situ* aanwezig zijn, zijn de tekeningen van groot documentair belang. Daarnaast hebben ze ook een aanzienlijke kunsthistorische waarde. Hiermee komt ook het andere aspect van het verzamelbeleid naar voren. In een stad waar zoveel kunstenaars van naam werken en gewerkt hebben en zoveel particuliere verzamelaars in het verleden grote topografische atlassen

Interieur van de Vroedschapszaal of Mozeszaal in het Koninklijk Paleis op de Dam. Rechts het schilderij van Jacob de Wit (1737). Links het schoorsteenstuk van Jan van Bronckhorst, voorstellend *Jethro's raad aan Mozes* (1659).

FOTO J. WESTER, GEMEENTEARCHIEF AMSTERDAM

hebben aangelegd, valt het niet te verwonderen dat de Historisch-topografische atlas van het Gemeentearchief veel tekeningen van grote kunsthistorische waarde bevat. Dit historische gegeven schept ook nu nog de verplichting om bij nieuwe aanwinsten naar zowel documentaire als artistieke waarden te kijken. Bij het werk van Jacob de Wit zijn beide aspecten goed vertegenwoordigd in het Gemeentearchief. Uit zowel kunsthistorisch als documentair oogpunt was er echter nog een groot hiaat in de collectie. Daarin ontbrak het namelijk vrijwel aan beeldmateriaal met betrekking tot de grootste opdracht die Jacob de Wit ooit ontving, namelijk die van de stedelijke overheid tot vernieuwing en voltooiing van de decoratie van de Vroedschapskamer op het Stadhuis op de Dam.

WANDVULLEND SCHILDERIJ

De bouw van het Stadhuis, het tegenwoordige Koninklijk Paleis, was in 1648 begonnen. Pas in 1655 werd het nog niet voltooid gebouw in bedrijf genomen. De Vroedschap, een soort raad van advies voor de vier regerende burgemeesters, zetelde in een vertrek aan de Damzijde. In de jaren 1656-1659 werden het plafond

en de kopse kanten van de zaal gedecoreerd door diverse kunstenaars, onder wie Govert Flinck en Jan van Bronckhorst, van wier handen de beide schoorsteenstukken zijn. In 1700 kreeg Johannes Sima opdracht voor het maken van een kroonlijst rondom en vier stucreliefs tussen de aanzetten van het tongewelf. Deze reliëfs kwamen boven de lange westwand, die verder alleen van een stoffen bespanning was voorzien. Pas in 1735 werd besloten tegen deze wand door Jacob de Wit een wandvullend schilderij te laten maken. Net als bij de al bestaande decoraties in de Vroedschapszaal of Raadszaal moest hier een oudtestamentische voorstelling komen, die direct betrekking had op het functioneren van de Vroedschap. De tekst is te vinden in het bijbelboek Numeri, hoofdstuk 11, de verzen 16-17 en 24-25. Hierin krijgt Mozes van God opdracht om zeventig mannen om zich heen te verzamelen *dewelke gij weet, dat zij de oudsten des volks en deszelfs ambtlieden zijn [...] en zij zullen met u den last van dit volk dragen, opdat gij dien niet alleen draagt.* De Wit bracht het vervolg van het verhaal in beeld, in de Statenvertaling aldus verwoord: *Mozes ging uit, en sprak de woorden des HEEREN tot het volk: en hij verzamelde zeventig mannen*

uit de oudsten des volks, en stelde hen rondom de tent. Toen kwam de HEERE af in de wolk, en sprak tot hem, en afzonderende van den Geest, die op hem was, legde Hem op de zeventig mannen, die oudsten: en het geschiedde, als de Geest op hen rustte, dat zij profeteerden, maar daarna niet meer.

Voor het totstandkomen van het immense doek maakte Jacob de Wit veel voorstudies: getekende en geschilderde compositieschetsen, figuur- en detailstudies, die hij tot aan zijn dood bij zich thuis bewaarde. Hetzelfde geldt voor de ontwerpen van de grisailles die, als vervolg op de oorspronkelijke opdracht, boven de deuren en tussen de ramen werden aangebracht. Bij de veiling van De Wits nalatenschap in 1755 is deze collectie van meer dan zestig bladen uiteengevallen en thans wijd verspreid geraakt. Naast het Rijksprentenkabinet, Teylers Museum, het Prentenkabinet van de Rijksuniversiteit Leiden en het Koninklijk Huisarchief beschikken meerdere binnen- en buitenlandse musea over voorstudies. In 2001 kon het Bijbels Museum in Amsterdam een olieverfschets verwerven die de totale voorstelling in allereerste aanzet te zien geeft en die vermoedelijk gediend heeft om in een vroeg stadium aan de opdrachtgevers te tonen.

STUDIES EN NATEKENINGEN

Binnen het kunstbezit van de gemeente Amsterdam was tot nu toe maar weinig aanwezig van wat toch één van de allergrootste stedelijke kunstopdrachten van de 18de eeuw is geweest. Het oorspronkelijke doek is in 1935 met de overdracht van het Koninklijk Paleis aan het Rijk aan de Rijksoverheid gekomen. Het Amsterdams Historisch Museum bezit drie voorstudies: een compositieschets en twee figuurstudies. Het Gemeentearchief beschikte slechts over één figuurstudie, die net als de studiebladen in het museum pas in de jaren zestig van de vorige eeuw werden verworven. De aankoop van de aquarel en de twee detailstudies betekent

Studie voor de opgeheven
rechterhand van Mozes
Jacob de Wit
Ca. 1736-1737. Zwart krijt, wit gehoogd,
op grauw papier, 203 x 267 mm.
GEMEENTEARCHIEF AMSTERDAM

dan ook voor het gemeentelijk kunstbezit een belangrijke aanvulling.

Van de detailstudies toont één de opgeheven rechterhand van Mozes; een variant bevindt zich in het Prentenkabinet van de Rijksuniversiteit Leiden. Het andere blad toont een op een stok leunende rechterhand en is vermoedelijk bedoeld voor één van de ten voeten uit weergegeven personen rechts van Mozes. De aquarel zelf is ongetwijfeld gemaakt in opdracht van een nog niet geïdentificeerde verzamelaar. Het is verleidelijk daarbij te denken aan Jan Bisschop in Rotterdam; een *ordonnantie van het grote stuk in de Raadkamer te Amsterdam* bracht in 1771 op de veiling van diens verzameling 190 gulden op en bleef daarmee enige decennia de duurst-betaalde tekening van Jacob de Wit.

Het moge duidelijk zijn dat De Wit de natekening niet in de Vroedschapszaal heeft vervaardigd. Daarop wijst ook het aantal van ruim twaalf verschillende details tussen aquarel en schilderij. Die betreffen vooral de figuurgroepen wat meer op de achtergrond. Daar ontbreken op de aquarel meerdere personen, waardoor het geheel wat overzichtelijker wordt. Het meest sprekende voorbeeld daarvan is het groepje mannen op de rots rechtsboven,

tussen de palmbomen. Op de aquarel bestaat dit uit drie personen, op het schilderij uit niet minder dan zes, onder wie de schilder zelf. Dit zelfportret heeft De Wit op de aquarel niet overgenomen. Doordat de kunstenaar werkte met aquarelverf in plaats van olieverf ontstonden er ook aanmerkelijke verschillen in kleurgebruik en contrast tussen voor- en achtergrond. Dergelijke kundige 'vertalingen' in een ander medium maakten in de 18de eeuw natekeningen tot geliefde en duurbetaalde verzamelobjecten.

Het voorbeeld dat Jacob de Wit voor zijn aquarel gebruikte, is de allerlaatste bekende voorstudie, een olieverfschets op paneel die nu in het Rijksmuseum wordt bewaard. Deze vertoont als enige de vergrotingen links en rechts van het doek, waartoe op een heel laat moment besloten moet zijn. Ook het paneel met de schets is pas in een laat stadium aan weerszijden vergroot. De aquarel geeft de gehele voorstelling weer, met vergrotingen. Toch heeft Jacob de Wit hier zichzelf niet slaafs gekopieerd. De schetsmatigheid van het voorbeeld is vervangen door een zeer gedetailleerde uitwerking. Ook zijn de verhoudingen iets veranderd, waardoor er meer lucht te zien is en de bomen rechts

tot volle hoogte konden worden weergegeven. Dit in tegenstelling tot zowel de meeste voorstudies als het schilderij zelf, waar de bomen aan de bovenkant zijn afgesneden. En Mozes, op de schets afgebeeld met een horizontale rechterarm, heeft op de aquarel weer een opgeheven arm gekregen, zoals op het schilderij. Een klein aardig detail tenslotte is de figuur die enigszins verstopt zit in de schaduw van Mozes' mantel en die op de laatste Jacob de Wittentoonstelling, in de zomer van 2003 in het Paleis op de Dam, herkent is als een tweede zelfportret van De Wit. Deze komt niet op de olieverfschets voor, wel op het grote schilderij en eveneens op de hier besproken aquarel.

De aquarel heeft lang een verborgen geleid. Voor zover bekend is zij slechts tweemaal tentoongesteld, in 1960-'61 en 1963, en dan als 'allerlaatste voorstudie'. Op de recente Jacob de Wittentoonstellingen heeft ze ontbroken. Dank zij de verwerving door het Amsterdamse Gemeentearchief kan zij nu, met de juiste omschrijving, bij een breder publiek bekend worden ♦

Bert Gerlagh

Studie van een
rechterhand met stok
(voor één van de op een
stok leunende figuren
op de rechterhelft van
het schilderij)
Jacob de Wit
Ca. 1736-1737. Zwart
krijt, wit gehoogd, op
grauw papier, 246 x
206 mm.
GEMEENTEARCHIEF
AMSTERDAM